

УДК 14..18(477)"19"

ЕСТЕТИЧНІ ІДЕЇ Г. КОСТЕЛЬНИКА В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ольга Максимович

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів 79000, Україна, filos@franko.lviv.ua*

Розглянуто три ключові групи естетичних ідей Г. Костельника, серед яких: постановка й вирішення дилеми "етичне-естетичне", конструювання основних моделей здійснення естетичного судження, деструкція феномену нігілізму та маргіналізму в українському соціокультурному просторі.

Ключові слова: модернізм, естетична ідея, естетичне судження, дилема "етичне-естетичне", естетична цінність, соціокультурна дійсність.

Дослідження соціокультурної ситуації в Україні на початку ХХ століття, зокрема феномену модернізму як мистецько-філософської проекції "духу часу" є актуальним, оскільки ситуація рубежу ХІХ – ХХ століть (і не лише українська) з такими універсальними факторами, як зростаюча гетерогенність та суперечливість суспільних відносин, активізація процесів націогенезу та державотворення, ускладнення соціальної структури та стратифікація суспільства, потреба формування громадянського суспільства, дискусія про межі здійснення індивідуальної та суспільної свободи, в своїх загальних рисах майже буквально нагадує і відтворює домінуючі культурно-філософські тенденції ХХ – ХХІ століть.

Терміном "модернізм" (від англ. *modern* – "сучасний") в українському інтелектуальному просторі позначають спробу подолання канонізуючого й догматизуючого бар'єру традиційного етосу деякої культури, яка не має чітко визначених концептуальних і хронологічних дефініцій.

Уперше в українській науці проблему модернізму окреслив Б. Рубчак – літературознавець, який тривалий час працював у еміграції. Надалі дослідження модерністичних тенденцій здійснювалося українськими радянськими науковцями під малоперспективним кутом зору обґрунтування принципів соцреалізму, хоча деякі прогресивні науковці (М. Ільницький, Т. Гундрова, В. Шевчук) намагалися сформувати власне розуміння модернізму як опозиційної естетичної системи кінця ХІХ – початку ХХ століття. В Україні після 1991 року були здійснені дослідження явища українського модернізму в рамках літературознавства такими дослідниками, як С. Павличко, М. Ільницький, Л. Ушаков, Т. Гундрова, Я. Поліщук. Проблема дослідження теоретико-методологічних основ модернізму частково розв'язується в працях П. Гайдена, С. Гуревича, В. Лук'яниці, О. Соболя, О. Хоми, які присвячені вивченню постмодернізму як філософсько-культурологічного феномену.

Зарубіжний вимір проблеми модернізму, який є значно глибший і багатогранніший, умовно репрезентований двома напрямками досліджень: модернізм як суспільна практика й теорія індустріального суспільства (Т. Адорно, Х. Ортега-і-Гасет, Е. Фромм, М. Хоркгаймер, А. Адлер, Б. Констант, Т. Грін) та модернізм як філософська естетика (Ф. Ніцше, С. К'єркегор, Ю. Габбермас, А. Шопенгауер, М. Фуко, Ш. Бодлер, М. Гайдеггер).

У контексті вивчення українського модернізму початку ХХ століття є актуальною творча спадщина Г. Костельника, яка тривалий час залишалася за лаштунками політико-ідеологічних суперечок. Постать цього вченого була предметом наукових досліджень значно частіше, ніж власне його творча спадщина. Це підтверджують публікації, які виходили на теренах СРСР протягом 1946-1991 років, серед яких праці М. Олексюка, В. Мазура, діаспорні видання, зокрема монографії Ю. Тамаша, І. Гриньоха та вітчизняні дослідження М. Кашуби, І. Мірчук, Н. Мадей після 1991 року. Вони різняться між собою, як за змістом, так і за формою викладу та інтерпретації філософської концепції Г. Костельника. Переважна більшість публікацій, а саме: П. Шкраб'юка, В. Сергійчука, О. Петрука, Н. Мадей, О. Одинцева, О. Стасюка, І. Гриньоха, присвячені дослідженню суспільно-політичної та церковно-ідеологічної ролі Г.Костельника під час проведення Львівського Собору УГКЦ 1946 року. Разом з тим, творча спадщина цього церковного діяча є оригінальним зразком філософствування на кшталт західноєвропейського неотомізму, яка наглядно спростовує міфологему про нездатність українського етносу до раціонально-критичного осмислення дійсності в рамках академічних філософських концепцій.

Уперше звернув увагу наукової громадськості на творчість Г. Костельника М. Олексюк у своїй книзі "Боротьба філософських ідей на західноукраїнських землях в 20-30 роках ХХ століття" [13]. Аналізу філософської спадщини мислителя присвячене дослідження М. Кашуби та І. Мірчук "Г. Костельник: філософські погляди" [3]. У праці хорватського дослідника Ю. Тамаша "Г. Костельник мендзи доктрини і природи" [6] ґрунтовно висвітлено напрацювання Г. Котельника щодо дослідження естетичних ідей у контексті українського, російського, польського, югославського, хорватського соціокультурного дискурсу.

Щодо оцінки філософсько-естетичних поглядів ученого в руслі українського модернізму початку ХХ століття, то слід зазначити, що окремо тільки в працях М. Кашуби, І. Мірчук, Ю. Тамаша та В. Мазура ставиться проблема філософсько-методологічного аналізу естетичної концепції Г. Костельника.

У статті автор висвітлює естетичні ідеї Г. Костельника крізь призму динаміки конституювання модерністичної парадигми в Україні на початку ХХ століття. Джерельною базою статті є твори мислителя, матеріали українських часописів, за якими можна прослідкувати розвиток української філософсько-естетичної думки.

Г. Костельник (1886 – 1948) дебютував як науковець, видавши у 1903 у друкарні о.о. Василян у Жовкві етнографічний нарис "З мого Валала". Ця робота отримала позитивну рецензію відомого літературного критика В. Гнатюка [2]. Після закінчення Львівської Семінарії у 1911 році він протягом двох років вивчав у

Фрайбурзькому університеті історію філософії, слов'яністику, аналітику, після чого в 1913 році захистив докторську дисертацію "Про основні начала пізнання" латинською мовою.

Ю. Тамаш, упорядковуючи бібліографію творів Г. Костельника, наводить у своїй роботі 450 позицій авторських праць мислителя, серед яких вирізняються праці "Ordo logicus" [6], "Три розправи про пізнання" [10], "Поняття матерії в старих атомістів і нинішній фізиці" [9], "Границі демократизму" [4].

Саме у Львові Г. Костельник після повернення із Фрайбурга розкривається як вчений, філософ, поет, церковний діяч. Період творчого розквіту автора, який припадає на 20 – 30 роки ХХ століття співпадає із зацікавленням філософсько-естетичною проблематикою. У цей час він редагував журнал "Нива" (1920–1929), викладав у Львівській Богословській Академії, працював як журнальний оглядач і рецензент нових художніх творів у часописі "Дзвони" (1931–1933).

Свою першу працю філософсько-естетичного характеру "Шевченко з релігійно-етичного становища" [12] вчений-філософ видав у Львові 1910 року. Естетичні ж погляди Г. Костельника висвітлені у трилогії "Ламання душ" [5], критичних нарисах присвячених творчості А. Міцкевича, С. Смольки, а також у численних рецензіях автора, які виходили протягом 1931 – 1933 років на сторінках часопису "Дзвони". Основними естетичними ідеями мислителя є постановка й вирішення дилеми "етичне-естетичне", констатація феномену нігілізму та маргіналізму в українському інтелектуальному просторі початку ХХ століття; аналіз проблеми національного питання та національного героя в Україні під кутом зору естетичної оцінки; конструювання основних моделей здійснення естетичного судження.

Постановка й вирішення дилеми "етичне-естетичне" здійснюється Г. Костельником у працях, присвячених творчості В. Винниченка та П. Тичини. У статті, в якій критично інтерпретується роман В. Винниченка "Чесність з собою" і яка стала першою частиною трилогії "Ламання душ", Г. Костельник зафіксував становлення українського модернізму як світоглядної проекції нігілізму та маргіналізму, що ґрунтується на концепції "переоцінки всіх вартостей" Ф. Ніцше, "подолання світової волі" А. Шопенгауера, філософсько-культурологічному песимізмі О. Шпенглера, дуалізмі "чистого" і "практичного" розуму І. Канта, діалектичному методі Г.Ф.В. Гегеля.

Г. Костельник як прихильник арістотелівського принципу калокагатії – засобу подолання дилеми "етичне-естетичне", – критикує В. Винниченка, який цю дилему вирішує з допомогою дискретного імморалістичного принципу "чесності з собою". Разом з тим, він зумів чітко виокремити основну засаду модернізму початку ХХ століття, яку В. Винниченко висловлює в таких рядках: "Кажеш, з трупів наше життя родиться? – Не ми їх зробили... А, коли б і ми? Що ж? Сильне живе, слабе – гине. Мертвих не воскресити. А деяких і воскрешати не треба... Ет, чого там. От дивлюся я на них, і горе якесь їхнє,... трухляве. Чужі вони самі собі... Трупи? Нехай трупи! З трупів виходить життя. [5, с. 10]. І далі: "Коли є душа, то є все: є гріх, є закон, є злочинство, є моральність... Правда? А коли нема. Га? коли нема

ніякої душі, що тоді? Тоді ж все – брехня! Брехня, тільки тіло залишається. Ніякої рідності душ, нічого.” [5, с. 9]. Критикуючи роман “Чесність з собою”, Г. Костельник виявив констатацію ідейно-філософського вектору епохи модернізму в Україні, в контексті якої дилема “етичне-естетичне” вирішується на користь останнього. На наш погляд, заслуга мислителя полягає в тому, що критика роману побудована на основі глибокого філософсько-методологічного аналізу таких характерних рис світоглядних перспектив модернізму, як емоційність, ірраціональність, імморалізм, етичний та гносеологічний скептицизм, антирелігійність, песимістичність, маргінальність, новаторство, еклектика, антистиль тощо. Логічним продовженням роздумів автора над модерністичною альтернативою вирішення дилеми “етичне-естетичне” є друга частина трилогії “П. Тичина. З сучасної української лірики”, в якій учений проаналізував модернізм у творчості поета..

В основу праць Г. Костельника “Пан Тадеуш А. Міцкевича як польська національна епопея” [7], “У відповідь професорові С. Смольці з нагоди його книжки “Die geuzische Welt” [11] та “Плюси і мінуси в поезії І. Франка” [8], лягла естетична оцінка проблеми національного героя та національної ідеї. Через ці праці, в яких автор звертався до проблеми тлумачення численних суперечностей в українсько-польському та українсько-російському питаннях, він здобув численних неприємностей. У дослідженнях мислитель піднімає також проблему українського націогенезу та державотворення, оскільки А. Міцкевич і С. Смолька інтерпретують українців як еклектичну етнічну групу слов’ян, яка не конституювалася як нація, а, отже, й не може мати жодних претензій на державність. Учений акцентував на тому, що для нації, справа державотворення якої в черговий раз зазнає невдачі, категорія “прекрасного” повинна перш за все бути виразником “національного”, “вольового”, оскільки через проекцію національного почуття як естетичного переживання посилюється креативно-вольовий потенціал нації. Аналітику національного питання з точки зору естетичної оцінки Г. Костельник здійснював за допомогою деструкції терміну “свобода”, який у творах А. Міцкевича та С. Смольки відносно України має іншу змістову наповненість – “воля”. Підняття національного питання до рівня філософсько-естетичної оцінки дає підстави констатувати схожість між філософською концепцією Г. Костельника та концепцією ідеолога українського національного відродження Д. Донцова й “теорією політичних еліт” В. Липинського. Солідаризуючись з останніми, автор доходить висновку, що українська нація на межі XIX – XX століть дуже потребує мати свого національного героя, який би був: “не бездіяльний діалектик, який все хоче поправити словами, не фальшивий гуманіст, який вчить не вбивати скорпіона, а заразом глузує з найбільших святощів свого народу, не скептик у якого розум з серцем свариться, а душа з світом, не слабосильний дідусь, який лякає свій народ своєю ж тінню, – але чоловік великих діл і рішучості, чоловік великої, непохитної віри в Бога, в свій народ і в себе самого. Чоловік, в якому б сконцентрувалася душа цілого народу і – як гірська річка під час повені йшла б наперелом проти всіх гребель і перетиків неволі” [8, с. 95].

Докладне теоретичне осмислення проблеми, націогенезу та державотворення, а також прикладні моделі її вирішення мислитель подає у своїй фундаментальній праці соціально-філософського характеру “Границі демократизму”, виданій у Львові у 1919 році [4]. Основні науково практичні прогнози, які автор викладає у ній, стосуються реалізації модернізму (“Червоного ренесансу” [1, с. 46]) як суспільно-політичної практики й теорії індустріального суспільства.

Методологічною основою естетичної оцінки Г. Костельником національного питання та проблеми національного героя є теорія “психології народів” В. Вундта, поняттєвий арсенал якого (“національна душа”, “максималізм”, “мінімалізм”, “збірна душа” тощо) автор використовував у своїх працях. Учений опирався також на філософські концепції Платона, Арістотеля, Августина Блаженного, Т. Аквінського, І. Канта, Е. Гелнера, І. Франка, М. Грушевського, В. Липинського.

Третьою групою естетичних ідей Г. Костельника є виокремлення й обґрунтування основних принципів побудови прикладних моделей естетичного судження. Такі ідеї сформувалися під впливом хорватського мислителя Ф. Марковича, якому автор присвятив свою першу працю. Основним принципом побудови моделі здійснення естетичної оцінки є виокремлення або комбінуючого, або реакційного типу фантазії, яка лежить в основі написання твору. Твір, що написаний із використанням прийомів фантазії комбінуючого типу, обов’язково буде розгортанням одного з трьох варіантів побудови сюжету (ноуміозного, нарративного або ідейного). А використання прийомів еклектизму, симетричного й асиметричного конструювання, цитатності здійснюється з допомогою реакційного типу фантазії, яким користувалася українська молода творча інтелігенція, що остерігалася “хуторянства” й “глухих кутів”, намагаючись відтворювати модерністичні європейські тенденції. Наприклад, гурток футуристів, який був заснований у 1913 році в Києві М. Семенком, у місячнику “Нова генерація” (за 1924 рік) надрукував таке гасло: “Ми проти національної обмеженості, безпринципного хуторянства, неуцтва, еклектизму” [1, с. 46].

Під час студій у Фрайбурзі, а також у процесі здійснення викладацької та науково-публіцистичної діяльності Г. Костельник ознайомився з розробленою німецькими романтиками (Ф. Шляєрмахер, Новаліс, Ф. Шеллінг) теорією про майстерність та геніальність. Концепції зарубіжної філософсько-естетичної думки він співвідносить з українським контекстом у статтях, присвячених І. Франкові та Т. Шевченкові. В основу статті “Шевченко з релігійно-етичного становища” [12] була покладена доповідь автора, виголошена з нагоди концерту присвяченого 49-й річниці з дня смерті поета, який відбувався у Львові 1909 року. У ній учений обґрунтовує думку про те, що творчий таланти Т. Шевченка відповідає характерним критеріям геніальності. Рух його думки здійснювався від інтуїції до дискурсивності, він витворював нову ідею, а не обґрунтовував запозичену ідею, користуючись раціонально-синтетичним типом мислення. Натомість, характерним критерієм досконалої майстерності відповідає в українському просторі творчий таланти І. Франка, якому автор присвятив третю, заключну частину трилогії “Ламання душ”.

На основі порівняльного аналізу творчості Т. Шевченка та І. Франка Г. Костельник розвиває теорію про походження, суть та основні відмінності між майстерністю та геніальністю. Тезово порівняльний аналіз, здійснений автором, можна сформулювати так: геній, поет серця іде в глибину, а майстер, керуючись розумом, схильний до розширення світогляду [5, с. 47]; творчість генія співвідноситься з його інтуїцією, а творчість майстра – зі школою, до якої він належить; геній користується принципом асоціативності в процесі творчості, а майстер – комбінуючо-синтетичним принципом; геній надає перевагу опрацюванню змісту, а майстер – форми [5, с. 248-249]; геній співвідносить естетичну вартість свого твору з "Абсолютом", а майстер – з реальною соціокультурною ситуацією; геній творить через серце, а тому не намагається співвідносити свій твір з конкретно-життєвою реальністю, а майстер намагається творити так, щоб не суперечити розумним визначенням прекрасного [5, с. 78]; геній не тримається вузьких рамок однієї філософської школи, а майстер постійно працює в таких рамках [5, с. 83].

Таким чином, філософська спадщина Г. Костельника є цікавим та оригінальним першоджерельним матеріалом у контексті вивчення феномену українського модернізму. У працях мислителя здійснено філософсько-методологічний аналіз модернізму як домінуючої тенденції української філософії, культури та суспільно-політичної історії початку ХХ століття під естетичним кутом зору. А також – виконано аналіз світоглядних перспектив модернізму, запропоновано слушні моделі здійснення естетичного судження, проаналізовано національне питання під естетичним кутом зору з врахуванням домінуючих тенденцій суспільно-політичної історії України того часу.

1. *Бобинський В.* Від символізму на нові шляхи // Українська літературознавча думка в Галичині за 150 років: В 2 т. – Львів: Б. в., 2002. – Т. 1. – 384 с.
2. *Гнатюк В.* Поетичний талант між бачванськими русинами // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1904. – Кн. X. – С. 174–178.
3. *Кацуба М., Мірчук І. Г.* Костельник: філософські погляди. – Дрогобич: Вимір, 2002. – 140 с.
4. *Костельник Г.* Границі демократизму. – Львів: Наукове т-во ім. Шевченка, 1919. – 220 с.
5. *Костельник Г.* Ламання душ. – Львів: Добра книжка, 1923. – 95 с.
6. *Костельник Г.* Ordo logicus. – Львів: Накладом „Богословського” наукового товариства, 1931. – 42 с.
7. *Костельник Г.* „Пан Тадеуш” А. Міцкевича як польська національна епопея // Нива. – 1928. – №7. – С. 246–308.
8. *Костельник Г.* Плюси і мінуси у поезії І. Я. Франка // Ламання душ. – Львів: Добра книжка, 1993. – 95 с.
9. *Костельник Г.* Поняття матерії в старих атомістів та нинішній фізиці. Відчит на наукових зборах Богословського товариства у Львові 30 листопада 1932 р. – Львів: Відбитка з „Богословія”, 1932. – Т. X. – Кн. 4. – 14 с.

10. Костельник Г. Три розправи про пізнання: Свідоме й несвідоме в пізнанні. Джерела суб'єктивних поглядів. Пізнання зовнішнього світу. – Львів: Накладом Т-ва св. ап. Павла, 1925. – 199 с.
11. Костельник Г. У відповідь професорові С. Смольці з нагоди його книжки "Die geusische Welt". – Львів: Передрук з "Ниви", 1917. – 63 с.
12. Костельник Г. Шевченко з релігійно-етичного становища (критична аналіза). – Львів: Передрук з „Ниви”, 1910. – Ч. 4. – 31 с.
13. Олексюк М. Боротьба філософських течій на західноукраїнських землях в 20–30х роках ХХ століття. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 299 с.
14. О.Луцький - молодомузець. – Нью-Йорк: Слово, 1968. – 69с.
15. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
16. Тамаш Ю. Г. Костельник мендзи доктрини і природи. – Нови Сад: Б.в., 1986. – 322 с.
17. Heidegger M. Der Ursprung des Kunstwerkes / Mit einer Einfurung von H – G. Gadamer. – Studgart, 1967. – 131 s.
18. Marguart Odo: Aesthetica und Anaesthetica: Philosophische Uberlegungen. – Paderborn; Munchen; Zurich, 1989. – 164 s.

AESTHETIC IDEAS OF Y. KOSTEL'NYK IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN MODERNITY AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

Olga Maksymovych

*Ivan Franko National University of L'viv, Universitets'ka Str., 1,
L'viv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

Aesthetic ideas of H. Kostel'nyk in the context of the Ukrainian modernity at the beginning of the 20th century can be theoretically divided into three groups: observing and solving the question of "ethic-aesthetic" action and its proving as the action of nihilism and a problem of the national character and national question with an outlook of an aesthetic value; the main models of giving an aesthetic value.

Key words: modernity, aesthetic idea, aesthetic value, a question of "aesthetics-ethics", social and cultural reality.

*Стаття надійшла до редакції 11.10.2004
Прийнята до друку 23. 05. 2005*